

परराष्ट्रबाटै हराए ५००...

सीआईबी प्रमुख एआईडी उमाप्रसाद चतुर्वेदीले बाँकी कागजातबारे पूरक अनुसन्धान सुरु भइसकेको पुष्टि गरे । ‘त्यतिवेला मन्त्रालयबाट हराएका अन्य टाुभल डकुमेन्टमा को-को संलग्न थिए र तिनको दुरुपयोग कहाँ भयो भन्नेबारे सीआईबीले पूरक अनुसन्धान सुरु गरेको छ,’ चतुर्वेदीले कान्तिपुरसँग भने, ‘बाँकी विषय अनुसन्धानपछि मात्रै स्पष्ट हुनेछ ।’

हराएका डकुमेन्टको विषय पहिलो पटक जनवरी २०१० मा अर्कै अनुसन्धानका क्रममा बाहिर आएको थियो । त्यतिवेला सीआईबीले परराष्ट्रको राहदानी शाखाका कर्मचारी बच्चुराम केसीलाई नकली कागजात प्रयोग गरी पाँच अफगानीसहित ३० विदेशीलाई नेपाली राहदानी बनाउन सहयोग गरेको आरोपमा पक्राउ गरेको थियो । केसीले यस्तो कार्यमा संलग्न ठूलो सञ्जालबारे जानकारी दिएका थिए । त्यही अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धानकर्ताहरूले स्टोर शाखाबाट ५ सय टाुभल डकुमेन्ट बाहिरिएको तर तोकिएको गन्तव्यमा कहिल्यै नपुगेको पत्ता लगाएका थिए । परराष्ट्र मन्त्रालयका एक पूर्वसहसचिवका अनुसार स्टोरफिचर अनिल लम्सालले इजिप्टको राजधानी काइरोस्थित नेपाली नियोगका लागि भनिएका २ सय ५० वटा र थाइल्यान्डको बैकस्थित नेपाली नियोगका लागि भनिएका अर्को २ सय ५० वटा कागजात केसीलाई वितरणका लागि दिएका थिए । तर आन्तरिक जाँचमा दुवै नियोगले ती कागजात माग नै नगरेको पाइएको थियो ।

कार्योस्थित नियोग, राहदानी शाखा र स्टोर शाखाबीच कसरी सम्बन्ध हुन सकेन ? ती पूर्वसहसचिवले कान्तिपुरसँग भने, ‘शरणार्थीलाई टाुभल डकुमेन्ट जारी गर्न गृह मन्त्रालयको सिफारिस अनिवार्य हुन्छ। यस घटनामा त्यो मापदण्ड किन आवश्यक ठानिएन ? माग नै नगरिएका कागजात किन वितरण गरिए ? यी प्रश्न कहिल्यै अनुसन्धानको हिस्सा बनेनन् ।’

केसीले अनुसन्धानकर्ताहरूलाई नेपाल र भारतका व्यक्तिकरू विदेशी नागरिकका लागि नेपाली नागरिकता प्रमाणपत्र बनाउन संलग्न रहेको बताएका थिए । एउटा नागरिकता प्रमाणपत्रका लागि ५ हजार अमेरिकी डलरसम्म लिइने र त्यसैका आधारमा नेपाली राहदनी बनाइने गरेको उनको भनाइ थियो । मुसुको केन्द्रमा रहे पनि केसीविरुद्ध कहिल्यै अभियोगपत्र दायर भएन । उनलाई रा्ट्रिय योजना आयोगमा सरुवा गरिएको थियो । उनको मृत्यु ४ भदौ २०७६ मा भयो ।

त्यतिवेला अनुसन्धानमा संलग्न प्रहरी अधिकारी (हाल एसएसपी) का अनुसार ती हराएका टाुभल डकुमेन्टको अनुसन्धानले कहिल्यै गम्भीरता पाएन । ‘अनुसन्धान हुनुपर्थ्यो, तर किन भएन भन्नेबारे मलाई जानकारी छैन,’ नाम नखुलाउने सतर्तामा रहे प्रहरी अधिकारीले कान्तिपुरसँग भने । त्यतिवेलाका अर्का अनुसन्धान अधिकृतले भने, ‘कागजात ती दुई नियोगसम्म कहिल्यै पुगेनन् वा पुर्‍याइएनन् । किन अनुसन्धान भएन भन्ने विषय रहस्यमय बनेको छ ।’ निपक्ष अनुसन्धान भए अहिले पनि जिम्मेवार व्यक्तिकरू पहिचान गर्न सकिने उनको विश्वास छ ।

सहसचिव भट्टराईसँगै राहदानी शाखाका दुई पूर्वकर्मचारी रामप्रसाद सुवेदी र अनिल लम्सालसँग सीआईबीले बयान लिपिपछि तिब्बती शरणार्थी र हराएका टाुभल डकुमेन्टको विषय पुनः जाँडिएको हो । यी तीनै जना अहिले उच्च कूटनीतिक जिम्मेवारीमा छन् । सुवेदी जेनेभास्थित संयुक्त राष्ट्रसंघका लागि नेपालका स्थायी प्रतिनिधि छन् भने लम्साल भियनास्थित नेपाली दूतावासमा प्रथम सचिव छन् ।

सीआईबीसंगको बयानमा सुवेदीले आफूले वैधानिक प्रक्रियाबाट आएका आवेदकहरूको विवरण जाँच गरी टाुभल डकुमेन्ट र राहदानीमा हस्ताक्षर गरेको बताएको अभियोगपत्रमा उल्लेख छ । ‘बच्चुराम केसीले स्टोर शाखाबाट ५ सय वटा टाुभल डकुमेन्ट लिई दुरुपयोग गरेको विषयमा मलाई कुनै जानकारी थिएन,’ उनले भनेका छन् । अर्को कर्मचारी लम्सालले पनि आफ्नो संलग्नता अस्वीकार गरेका छन् । ‘स्टोर शाखाबाट वितरण भएका टाुभल डकुमेन्ट त्यहीँको दता कित्तावमा अभिलेख गरिन्थ्यो र त्यसपछि सम्वन्धित नियोग तथा दूतावासमा पठाउन राहदानी तथा कन्सुलर शाखामा पठाइन्थ्यो,’ उनले सीआईबीलाई भनेका छन्, ‘ती टाुभल डकुमेन्ट कहाँ गए वा पछि कहाँ पुर्‍याइए भन्नेबारे मलाई जानकारी छैन ।’

विदेशमा रहेका नेपालीलाई...

आयोगले २०६७ र २०७३ सालमा गरेको अध्ययनले विदेशमा रहेका नागरिकलाई मतदानको अधिकार दिलाउन जटिल रहे पनि आवश्यक तयारी गरे सम्भव हुने निष्कर्ष निकालेका थिए । २०६७ सालमा गरिएको अध्ययनमै विदेशमा करिब ४० लाख नेपाली रहेको अनुमान गरिएको थियो । त्यस्तै, गत २१ फागुनको निर्वाचनपुर्व नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठानले गरेको अध्ययनमा पनि विदेशमा रहेका नागरिकलाई मतदानको अधिकार सम्भव रहेको भन्दै सिफारिस गरिएको थियो ।

निर्वाचन आयुक्त वाले आफ्नो नेतृत्वमा गठित समितिले विद्यमान कानुनहरू अध्ययन गरेर विदेशमा वा अन्तर्राष्ट्रमा मतदानका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्थाको पहिचान गरिने बताउँछन् । अन्तर्राष्ट्रिय कानुन तथा अन्य देशले प्रयोग गरिरहेका विधि तथा अभ्यासको पनि अध्ययन गरिने उनले बताए । ‘विगतमा आयोग तथा अन्य निकायले यस सन्दर्भमा तयार पारेका प्रतिवेदनका साथै नयाँ सन्दर्भहरूको समेत अध्ययन गरेर चुनौती तथा त्यसका समाधानका उपायहरू पहिचान गर्छौ,’ उनले भने । निर्वाचन आयुक्त वालेले राजनीतिक दलहरू, विषय विज्ञ र अन्य सरोकारवालासँग पनि छलफल गरिने बताए । आयोगले २७ साउनमा गठन गरेका समितिमा विदेशमा रहेका मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरूको नाम भने आउन बाँकी छ । कानुनी व्यवस्था अध्ययनका लागि बनाइएको समितिमा कानुन, न्याय तथा

त्यतिवेला परराष्ट्र मन्त्रालयबाट हराएका अन्य टाुभल डकुमेन्टमा को-को संलग्न थिए र तिनको दुरुपयोग कहाँ भयो भन्नेबारे सीआईबीले पूरक अनुसन्धान सुरु गरेको छ

- उमाप्रसाद चतुर्वेदी**

एआईडी तथा सीआईबी प्रमुख

हाल भारतमा कार्यवाहक राजदूत रहेका सुरेन्द्र थापाले अनुसन्धानकर्ताहरूलाई सुवेदी विदामा रहेका बेला वा कार्यवोभ बढी हुँदा आफूले कहिलेकाहीँ राहदानी तथा टाुभल डकुमेन्टमा हस्ताक्षर गरेको बताएका छन् । तर हराएको उक्त टाुभल डकुमेन्टका व्याचबारे आफूलाई कुनै जानकारी नभएको उनको भनाइ छ । थापालाई १८ माघ २०६६ मा वीरगन्जस्थित मन्त्रालयको सम्पर्क कार्यालयमा सरुवा गरिएको थियो । परराष्ट्र मन्त्रालयका प्रवक्ता लोकबहादुर पौडेल क्षेत्रीले तिब्बती शरणार्थीसम्बन्धी मुद्दा अदालतमा विवागधीन रहेकाले मन्त्रालयले धेरै जानकारी दिन नसकेन बताए । ‘यो विषय धेरै पुरानो हो र अदालतमा विचाराधीन भएकाले अहिले जानकारी दिन सकेन अवस्था छैन,’ उनले कान्तिपुरसँग भने, ‘सम्बन्धित शाखाले पनि यसबारे हेरेको हुनुपर्छ, त्यसभन्दा बढी म भन्न सकिदैन ।’ टाुभल डकुमेन्टमा समस्या देखिएको यो विषय नौलो भने थिएन । त्यसभन्दा एक वर्षअघि अगस्ट २००८ मा दुई थायुलाई विभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा बहराइन हुँदै अमेरिका जान लागेको गरक एयरको उडान चट्टनअघि रोकिएको थियो । उनीहरूसँग बैजस्तसै देखिने अमेरिकी भिसा थियो ।

उनीहरूको नेपाली राहदानी नागरिकता प्रमाणपत्रका आधारमा जारी गरिएको थियो । तर ती नागरिकता प्रमाणपत्रलाई जाँच गर्दा तिनको वैधता र प्रामाणिकतामाथि प्रश्न उठ्ने तथ्यहरू भेटिएका थिए । ती दुईले आफूहरूलाई दाजुभाइ भएको बताउँदै बोस्टनमा रहेका आमाबाबुलाई भेट्न जान लागेको जानकारी दिएका थिए । दुवैले दलबहादुर लामा आफ्नो बुवा भएको बताएका थिए । तर अनुसन्धानकर्ताहरूले नागरिकता प्रमाणपत्र जारी गर्ने अधिकारीका रूपमा हस्ताक्षर रहेका शेखरकुमार अधिकारीले ती प्रमाणपत्र जारी भएको भनिएको काठमाडौँ जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा कहिल्यै काम नगरेको पत्ता लगाएका थिए ।

ती नागरिकत प्रमाणपत्रको जारी मिति पनि २३ कात्तिक २०६४ थियो, जुन दिन तिहारका कार्त सार्वजनिक विदा परेको थियो । तर, परराष्ट्र मन्त्रालयले राहदानी भने वास्तविक भएको पुष्टि गरेको थियो । ती राहदानी ८ माघ २०६४ मा जारी भएका थिए । दुवै व्यक्तिविरुद्ध सरकारी छाप र हस्ताक्षर कीर्त गरेको अभियोगमा मुद्दा चलाइयो र पछि ९ हजार रुपैयाँ धरोटीमा रिहा गरियो । त्यसपछि अनुसन्धान पनि त्यहीँ टुंगियो ।

उनीहरू पछि कहाँ गए, दलबहादुर लामा को थिए वा सरकारी अभिलेखमै नभएका नागरिकता प्रमाणपत्र कसले बनायो ?

जसलाई वास्तविक नेपाली राहदानी जारी गर्ने आधारका रूपमा स्वीकार गरिएको थियो भन्ने थप अनुसन्धान नै हुन सकेन । २०६६ मा हराएका ५ सय वटा टाुभल डकुमेन्टको घटनासँग यसलाई जोडेर हेर्दा बारम्बार भइरहेको एउटा कमजोरी देखिन्छ, नेपालको राहदानी तथा टाुभल डकुमेन्ट जारी गर्ने प्रणालीले नकली आधारभुत कागजात स्वीकार गरेको पटक-पटक देखिएको छ । तर ती कागजात कहाँबाट आए भन्ने कुनै निकायले पूर्ण रूपमा पत्ता लगाउन सकेको छैन । न त तीमध्ये कुनै एक घटनामा जारी भएका राहदानी र टाुभल डकुमेन्ट कहाँ पुगे भन्नेबारे पूर्ण अनुसन्धान नै हुन सकेको छ । हराएका टाुभल डकुमेन्टबारे सीआईबीको पूरक अनुसन्धान सकिन कति समय लाग्नेछ भन्ने स्पष्ट छैन । ‘बाँकी विषय अनुसन्धानपछि मात्रै स्पष्ट हुनेछ,’ सीआईबी प्रमुख चतुर्वेदीले भने ।

संसदीय मामिला, गृह र परराष्ट्र मन्त्रालयका प्रतिनिधि रहनेछन् । प्रविधिकबारे अध्ययन गर्ने समितिमा परराष्ट्र मन्त्रालय, एकीकृत डाटा व्यवस्थापन केन्द्र, साइबर ब्युरो (नेपाल प्रहरी) का प्रतिनिधिलाई सदस्य राखिएको छ ।

आयोगका प्रवक्ता नारायणप्रसाद भट्टराईले समितिका संयोजकले अध्ययनलगायतका काम थालिसके पनि समितिको बैठक बसिनसकेको बताए । समितिले पूर्णता पाएपछि बैठक बसेर कार्य विभाजन र स्थानीय तहको निर्वाचन हुँदै छ । स्थानी तहका पदाधिकारीको आगामी वर्ष वैशाखमा र प्रदेशसभाको कार्यकाल मंसिरमा पूरा हुनेछ । विदेशमा रहेका नागरिकलाई समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीसँग मताधिकार दिनुपर्ने बहस पहिलेदेखि नै चलिरहेको छ । यस विषयमा अहिले नै तयारी थालियो भने प्रदेश चुनावमा समानुपातिककर्त मतदान गराउन सकिने आयोगले जनाएको छ ।

सबैतिर एकै पटक गर्न नसकिए पनि मतदानको प्रारम्भ गराउन सकिने देश पहिचान गर्ने जिम्मेवारी पनि समितिलाई छ । गृहमन्त्री गुरुङले पनि कून-कून देशवाट प्रारम्भ गर्न सकिन्छ, त्यसको तयारी थाल्न आयोगलाई अग्रह गरेका छन् । आगामी वर्ष प्रदेशसभा र स्थानीय तहको निर्वाचन हुँदै छ । स्थानी तहका पदाधिकारीको आगामी वर्ष वैशाखमा र प्रदेशसभाको कार्यकाल मंसिरमा पूरा हुनेछ । विदेशमा रहेका नागरिकलाई समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीसँग मताधिकार दिनुपर्ने बहस पहिलेदेखि नै चलिरहेको छ । यस विषयमा अहिले नै तयारी थालियो भने प्रदेश चुनावमा समानुपातिककर्त मतदान गराउन सकिने आयोगले जनाएको छ ।

रास्वपामा पदाधिकारी र केन्द्रीय समिति अर्भै अपूर्ण

शुक्रबारको बैठकबाट ६ पदाधिकारी र ९ केन्द्रीय सदस्य मनोनीत, पदाधिकारीतर्फ उपसभापति, महामन्त्री, सहमहामन्त्री, सहप्रवक्ता र सहकोषाध्यक्षका एक-एक पद अर्भै रिक्त, ४३ केन्द्रीय सदस्य पनि मनोनयन बाँकी

■ **जयसिंह महारा** (काठमाडौँ)

राष्ट्रकू रास्वपाको पहिलो महाधिवेशन भएको दुई महिना बित्न लाग्दासमेत पदाधिकारी र केन्द्रीय समितिले पूर्णता पाएका छैनन् । केन्द्रीय समिति बैठक तीन पटक बसिसक्दा पनि रास्वपाले पदाधिकारी र सदस्य मनोनयन गरिसकेको छैन ।

शुक्रबार बसेको केन्द्रीय समिति बैठकले वरिष्ठ नेताबाहेक १८ सदस्यीय पदाधिकारीमा ६ जनालाई मनोनयन गरे पनि अर्भै ५ पद खाली छ । सहमहामन्त्रीमा पुरुषोत्तम सुप्रभात यादव, प्रवक्तामा जगदीश खरेल (ललितपुर), कोषाध्यक्षमा मनोहर प्रधान, सहकोषाध्यक्षमा बसुमाया तामाङ तथा सहप्रवक्तामा नमिता यादव र सुरेन्द्र चौधरी शुक्रबार मनोनीत भएका हुन् । प्रधानमन्त्री बालेन्द्र शाह एक महिनाअघिको केन्द्रीय समितिको दोस्रो बैठकबाट वरिष्ठ नेतामा मनोनीत भएका थिए ।

७-१२ असारमा भएको महाधिवेशनबाट सभापतिमा रवि लामिछाने, उपसभापतिमा स्थाीम वाले र सोबिता गौतम, महामन्त्रीमा विपिनकुमार आचार्य निर्वाचित भएका थिए । सहमहामन्त्रीमा अंसिम शाह, हरि ढकाल र निशा डांगी पनि त्यतिबेले चुनिएका थिए । अब उपसभापति, महामन्त्री, सहमहामन्त्री, सहप्रवक्ता र सहकोषाध्य पदमा मनोनयन गर्न बाँकी छ ।

१३ साउनको केन्द्रीय समिति बैठकले सचिवालय गठन गर्न निर्णय गरेको थियो । त्यतिवेला सभापति लामिछाने, उपसभापतिइय वाले र गौतम, महामन्त्री आचार्य, सहमहामन्त्रीत्रय शाह, ढकाल र डांगीलाई सचिवालय सदस्य बनाउने

मेसिनले सिकदै छ...

‘अहिले अङ्ग्रेजीको प्रभाव बढेर हामीलाई नेपाली भाषामै लेख्न/बोल्न गाह्रो भइसकेको छ, नेपाली भाषा अतिक्रमित भइरहेको छ,’ उनले भने, ‘तर विदेशमा बस्ने नेपाली समुदायमा मातृभाषाको महत्त्व बढिरहेको देखिन्छ । उनीहरू आफ्ना सन्तानले हिबेवारीसम्बन्धी नीति/नियमजस्ता सांस्कृतिक र पारिवारिक परम्परा सिक्नुन भन्ने चाहन्छन् ।’

त्रैमाषिक अनुवाद प्रणाली उद्घाटनका क्रममा तामाङ अनुवाद टोलीका संयोजक अमृत योजनाले नेपाली मातृभाषाहरूको संरक्षणमा यस प्रविधिको विकासले नयाँ आशा जगाएको बताएका थिए । आगामी फागुनसम्म तामाङ भाषालाई गुगल अनुवादमा समेत लैजाने गरी गृहकार्य भइरहेको प्राध्यापक बलेले जानकारी दिए । ‘गुगलले हामीलाई अङ्ग्रेजीका केही वाक्य पठाएको थियो, त्यसलाई तामाङ भाषामा अनुवाद गरेर बुझाएपछि उनीहरूले आफ्नो गुगल ट्यान्सलेट प्रणालीमा यसलाई मर्ज गरिदिने भनेका छन्,’ उनले भने, ‘गुगल ट्यान्सलेटमा नयाँ भाषा प्रविष्ट गराउनुअघि अङ्ग्रेजीबाट सम्बन्धित भाषामा उनीहरूको आफ्नै निश्चित डेटा क्रमस अनुवाद गराएर मात्र प्रक्रिया अगाडि बढाउने रहेछन् । हामी अहिले त्यही काम सिध्याएर पठाउने तयारीमा छौँ ।’

नेपालबाट हालसम्म नेपाली, मैथिली र नेपाल भाषा (नेवारी) गरी तीनवटा भाषा मात्र गुगल ट्यान्सलेटमा उपलब्ध छन् । तामाङ भाषामा भइरहेको फल र प्राप्त सफलताले नेपालका अन्य भाषिक समुदायलाई हैस्याएको छ । विशेष गरी मगर, शेर्पा र थारू समुदायले पनि मातृभाषालाई एआइ प्रविधिमा ढाल्न तदारुकता देखाएका छन् । मगर र थारू समुदायले काठमाडौँ विश्वविद्यालयको प्रयोगशालासँग औपचारिक सहकार्यका लागि इच्छा प्रकट गरिसकेका छन् । मगर समुदायले त विश्वविद्यालयको प्राविधिक टोलीलाई मोडल तालिमका लागि २१ हजारभन्दा बढी वाक्य र शब्द उपलब्ध गराउने जनाएको छ ।

यही पहलमा जोडिएका आदिवासी भाषा संस्कृति अध्ययनका अभियन्ता विष्णुकुमार सिंजालीले आफ्नो मातृभाषाको वर्तमान अवस्थालाई लिएर चिन्ता व्यक्त गरे । उनका अनुसार कुल २० लाख मगर जनसंख्यामध्ये करिब ११ लाखले मातृभाषा बोल्न छाडिसकेका छन् । ‘नयाँ पुस्तालाई मातृभाषा सिकाउन र यसको निरन्तरता र सुनिश्चित गर्न प्रविधिको प्रयोग अपरिहार्य बनिसकेको छ,’ उनले भने, ‘प्रविधिमा भाषा समेटिँदा सरकारी कामकाज र सेवा प्रवाहका लागि सरकारलाई पनि सजह हुन्छ, धेरै जनशक्ति आवश्यक पर्दैन र मेसिनले नै कामलाई सहज बनाइदिन्छ । भाषा जानेको पुस्तालेरफाका लागि पनि मेसिन (डिजिटल प्रविधि) मा जानु हाम्रो वाध्यत्मक आवश्यकता भइसक्यो ।’

सिंहजानको धारः ७ वर्माअस देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा संघको सरकारी कामकाजको भाषा हो भने प्रदेशले भाषा आयोगको सिफारिसमा अन्य मातृभाषालाई पनि सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा निर्धारण गर्न पाउँछन् । हालै मात्र कोशी प्रदेश सरकारले सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा लिम्बू र मैथिली भाषालाई मान्यता दिने कानुन निर्माणको प्रक्रिया अगाडि बढाउने निर्णय गरेको छ । रैथाने भाषाहरूमध्ये डिजिटल क्षेत्रमा सबैभन्दा धेरै र व्यवस्थित पहल नेपाल भाषामा भएको छ । यस भाषाका ऐतिहासिक रञ्जना र प्रचलित लिपि युनिकोडमा प्रमाणिकरण भइसकेका छन् । हाल यस भाषाका लागि मोबाइल किबोर्ड, डिजिटल शब्दकोश, गुगल अनुवाद, शिथालेखका अक्षर पहिचान गर्ने ओसीआर टुलजस्ता सुविधा उपलब्ध छन् । यसमा काठमाडौँ महानगरपालिकाले पनि सक्रियता देखाउनुका साथै डिजिटाइजेसनमा लागेका युवालाई आर्थिक सहयोगसमेत उपलब्ध गराउँदै आएको छ । कार्यवाहक मेयर सुनिता ङगोल आफैँ रञ्जना लिपिको डिजिटल प्रवर्द्धनमा सक्रिय छन् ।

आफ्नो मौलिक भाषालाई एआइमार्फत जीवन्त राख्न युवा इन्जिनियर स्वामी नक्मीले नेतृत्वमा ‘नेवाः एसआर’ (अटोमेटिक स्पिच रिक्कोनसन) परियोजना सक्रियतासाथ अगाडि बढिरहेको छ । यो परियोजना नेपाल भाषा बुझ्ने र बोल्ने (आवाज पहिचान र टेक्स्ट-टु-स्पिच) प्रणालीको विकासमा केन्द्रित छ । सामुदायिक सहयोगमा आधारित यस परियोजनाअन्तर्गत अहिलेसम्म ३५ हजारभन्दा बढी आवाजका नमुना संकलन भइसकेको नक्मीले बताए । ‘विभिन्न क्षेत्र तथा भाषिकाका नेपाल भाषाका रैथाने वक्ताबाट आवाजका विविध नमुना संकलन गरेका छौँ,’ उनले भने, ‘संकलन भएका आवाजका नमूनालाई प्रशोधन गरेर नेपाल भाषाको आफ्नै ध्वनि विज्ञान र व्याकरणका लागि डिप लर्निंग मोडलमा ट्रेन गरिन्छ । मोडललाई अर्भै उत्कृष्ट र परिपक्व बनाउन कुन १ लाख ब्याइस स्टायम्ल संकलन गर्न हाम्रो लक्ष्य छ ।’

नक्मीका अनुसार यो प्रविधि तयार भएपछि यसले कम्प्युटर तथा डिजिटल डिमाइन्डलाई नेपाल भाषा बुझ्न र मानिसले बोल्नेका कुरा शृङ्ख रूपमा अक्षरमा उठाउने सुविधा दिनेछ । नेपाल भाषामा लेखिएका कुनै पनि सामग्री वा अक्षरलाई स्वतः आवाजमा रूपान्तरण गरी पढेर सुनाउने सुविधा पनि दिनेछ ।

काठमाडौँ महानगरपालिकाको सहयोगमा संस्कृतिविद् मल्ल के.

रास्वपाको शुक्रबार बसेको केन्द्रीय कार्यसमिति बैठकमा नेताहरू । तस्विर : नेपाल फोटो लाइब्रेरी

निर्णय गरेको थियो । शुक्रबार बसेको केन्द्रीय समितिले सचिवालय सदस्यमा थप १३ नेतालाई चयन गरेको छ । जसमा गणेश पराजुली, शिशिर खनाल, विराजभक्त श्रेष्ठ, पुरुषोत्तम सुप्रभात यादव, मनोहर प्रधान, कविन्द्र बुढाकोटी, जगदीश खरेल (ललितपुर), लिमा अधिकारी राहदानी, दीपकराज वोहरा, समीक्षा बर्र्कोटा, शिव नेपाली, इन्दिरा राना र मनीष भ्ना रहेका छन् । विधानअनुसार ३३ सदस्यीय सचिवालयमा अर्भै १३ नेतालाई मनोनयन गर्न बाँकी छ ।

रास्वपाको विधानमा ५१ केन्द्रीय सदस्य मनोनयन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । केन्द्रीय सदस्यमा शुक्रवार सुनील लम्साल, सुधन गुरुङ, प्रतिभा रावन्, भूपदेव शाह, पुरुषोत्तम सुप्रभात यादव, मनोहर प्रधान, बसुमाया तामाङ, सुरेन्द्र चौधरी र भक्तबहादुर राई मनोनीत भएका छन् । अब ४२ केन्द्रीय सदस्य मनोनयन गर्न बाँकी छ । प्रदेश सभापतिहरूले केन्द्रीय समितिमा पदेन सदस्य हुन्छन् ।

रास्वपा महामन्त्री विपिन आचार्यले चरणबद्ध रूपमा पार्टीका पद पुर्त गर्दै जाने बताए । ‘सभापतिले मनोनयन चरणबद्ध रूपमा गर्दै जाने भन्नुभएको छ । त्यहीअनुसार पार्टीका विभिन्न पदमा मनोनयन गरेर दायित्व सुम्पिँदै जाने गरी काम भइरहेको छ,’ उनले भने, ‘पदाधिकारी, केन्द्रीय सचिवालय, केन्द्रीय सदस्य र विभागमा पनि विभिन्न पद रिक्त छन् । ती पनि विस्तारै भदै जाने गरी तयारी भइरहेको छ ।’

रास्वपामा २८ वटा विभाग रहेका छन् । तीमध्ये ६ वटा विभागका प्रमुख शुक्रवारको बैठकले चयन गरेको छ । संगठन विभाग

प्रमुखको जिम्मेवारी प्रमोद न्यौपानेलाई दिइएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विभाग प्रमुखमा शिशिर खनाल, सार्वजनिक सेवा तथा जनगुनासो व्यवस्थापन विभाग प्रमुखमा विजय जैरु, जनस्वास्थ्य विभाग प्रमुखमा डा. तोसिमा कार्कीलाई चयन गरिएको छ । त्यस्तै, पूर्वाधार विभाग प्रमुखमा सहमहामन्त्री निशा डांगीलाई जिम्मेवारी दिइएको छ भने अर्थ विभाग

नसको अवस्था थियो । जब एन्ड्रोइड प्रविधि नेपालमा भित्रियो, यसले रैथाने भाषालाई नयाँ जीवन दियो ।’

एन्ड्रोइड प्रविधिको विकास र सोसल मिडियाको विस्तारले रैथाने भाषामा लेखे र अभिव्यक्त हुने वातावरण सिर्जना गरेको उनको विश्लेषण छ । यो समस्या समाजको प्राचीन र सम्मानका लागि महत्त्वपूर्ण कुरा भएको उनी बताउँछन् । शर्माका अनुसार कुनै पनि भाषा लोप हुन भनेको शब्द समाप्त हुनु मात्र होइन, त्यस भाषासँग जोडिएको पुस्तौँ पुरानो ज्ञान र स्थानीय लोक संस्कृति पनि सँगै समाप्त हुनु हो । त्यसैले प्रविधिमा आफ्नो उपस्थितिलाई मजबुत बनाउनु नै भाषा बचाउने सबैभन्दा गतिलो उपाय हो । तर यसका लागि प्रविधिको उपलब्धतासँगै सम्बन्धित भाषाका समुदायमा भाषाप्रतिको गौरव र अपनत्व हुनुपर्छ ।

‘कुनै पनि भाषा हराउँदै गए त्यस भाषाको गौरव गमाउँछे गाउँघर र वन-जंगलबाट विभिन्न सागपात पहिचान गर्ने र खानेकुरा पकाउने पुस्तौँ पुरानो मौलिक ज्ञान र प्रविधि पनि सँगै समाप्त हुन्छ,’ शर्मा भन्छन्, ‘हाम्रो समाजले हजारौँ वर्षदेखि अर्जन गरेको ज्ञानलाई नयाँ पुस्तासम्म पुर्‍याउन भाषाको डिजिटल संरक्षण ठूलो महत्त्व छ ।’ अहिले मूल प्रवाहीकरणका कारण कतिपय परिवारले छोगछेरीलाई मातृभाषा नसिकाएर नेपाली र अङ्ग्रेजी मात्र सिकाइरहेको जनाउँदै उनले यो अभिभावकको कमजोरी भएको बताए ।

नेपालमा स्थानीय एआइ इकोसिस्टमको विकास गर्ने उद्देश्यले हितालय एआइले नेपाली र अन्य लो-रिसर्स (इन्टरनेटमा कम कनेन्ट भएका) भाषाका लागि देवनागरी-केन्द्रित डेटासेट र फाउन्डेसन मोडल निर्माणको काम गरिरहेको छ । यस संस्थाले एआइ मोडलहरूको शुद्धता र कार्यक्षमता जाँच्ने बेन्चमार्क परीक्षण तयार पार्नुका साथै ओपन-सोर्स मोडलहरू प्रयोग गरी नेपाली भाषाको प्रोसेसिङ, अनुवाद र आउटपुट गुणस्तर सुधार गर्ने डेटासेट विकास गरिरहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय तथा गैरआवासीय नेपाली अनुसन्धानकर्तासँगको सहकार्यमा कम्प्युटिङ वा जीपीयू पूर्वाधार जुटाउँदै काम गरिरहेको हिमालय एआइले नेपाली भाषा केन्द्रित ‘नेपाल ड्याटसेज मोडल’ बनाउन खोजेको छ । भविष्यमा राई, लिम्बू र नेपाल भाषा जस्ता क्षेत्रीय मातृभाषाहरूलाई समेत एआइ प्रविधिसँग जोड्ने लक्ष्य राखेको छ ।

‘मैले भाषाको पुनर्बागरणको पनि बलियो सम्भावना देखेको छु,’ शर्मा भन्छन्, ‘हामीसँग साधन हुनु र समुदायमा जातीय चेतना बढ्नुले भाषा व्युत्पन्न ठूलो महत्त छ ।’ पञ्चायत कालमा गेटा नहुने गर्नु कि त रैँडियो नेपाल कि रत्न रेकर्डिङ स्टुडियो पुगुपुर्ने प्रविधिको सीमितता र सरकारी नियन्त्रण थियो । तर जब एफएम रेडियोहरू खुले र रेकर्डिङ प्रविधि सजिलो भयो, विभिन्न मातृभाषाका गीत र सिर्जना निकै बढे ।

प्रतिधिले हामीलाई साधन उपलब्ध गराएपछि यसलाई अगाडि बढाउने र प्रयोग गर्ने जिम्मेवारी भने सम्बन्धित भाषाका प्रयोगकर्ताकै कायमा आउँछ ।

सामुदायिक र प्राज्ञिकस्तरमा विभिन्न प्रयास भइरहँदा राज्यको भूमिका भने अलि सुस्त र उदासीन देखिन्छ । भाषा आयोगले २०७५/७६ सालदेखि नै बहुभाषिक विद्युतीय भाषाकोश निर्माणको काम सुरु गरे पनि त्यो अर्भै टुंगो लागेको छैन । आयोगको डिजिटल शब्दकोशमा हालसम्म ३० भाषाका शब्द प्रविष्ट गरिसकेको प्रवक्ता जसपाल भण्डारी पाण्डेले जानकारी दिइन् । ‘आयोगले एक भाषाबाट अर्को भाषामा सफ्टवेयरको माध्यमबाट सहजै अर्थ्याउन सकिने गरी विद्युतीय बहुभाषिक भाषाकोश सफ्टवेयर निर्माण गरेको छ,’ उनले भने, ‘आयोगको सातौँ वार्षिक प्रतिवेदनमा भनिएको छ, ‘यसका अतिरिक्त हेरक भाषाका स्रोतिहरूलाई संकेतमम नेपाली भाषाका शब्दसँग जोड्नु नेपाली भाषाका करिब ६ हजार २ सय शब्द पनि प्रविष्ट गरिएको छ ।’

आयोगका अनुसार सो सफ्टवेयरमा आठपहरिया, उराव, चामिस्ट, छुन्त्याल, दर्दई, बोटे, बाँजका, याक्खा, लुङ्खिम, सन्थाली, साम्माङ, बेलाहरी, कठरिया थारू, डोने, जुम्ली, थुलुङ, लिम्बू, ताजपुरिया, क्षेत्तली, तिलुङ, डङ्ग्रीया थारू, राउटे लगायत भाषाका शब्द प्रविष्ट गरिसकिएको छ । आयोगका प्रवक्ता जसपाल भण्डारीले भने, ‘तर वढेर अभावका कारण यो सफ्टवेयरलाई थप परिमार्जन गर्न सकिएको छैन र यो अर्भै सर्वसाधारणका लागि खुला हुन सकेको छैन । सरकारले प्रत्येक वर्ष बजेट कटौती गर्ने भएकाले सापेक्ष संरक्षणलाई प्राथमिकतामा नराख्ने प्रवृत्तिले सरकारी प्रयासहरू सुस्त देखिएका हुन् ।’

सरकारी हिलासुसी र वजेदोको अभाव देखाएर काम गेकिरहने प्रवृत्तिबाट भाषाविद् र अभियन्ताहरू अपाति जनाउँछन् । सरकार वा आयोगको परम्परागत शैलीलाई पछि बोक्ने प्रविधि निकै अगाडि बढिसके र यसमा भइरहेका प्रयास असाध्यैभिक हुने उनीहरूको चिन्ता छ । एआइको तीव्र दौडमा रैथाने भाषालाई सान्दर्भिक राखिराका टुल गतिमा काम गर्नुको विकल्प नरहेको उनीहरू बताउँछन् । ‘यस कामको दिगोपनका लागि अन्ततः सरकारले नै स्वामित्व लिनुपर्छ र सहयोग गर्नुपर्छ,’ प्रा

